

Ognjenka Milićević

REDITELJSKA LABORATORIJA V. E. MEJERHOLJDA N. V. Gogolj: "Revizor"

I deo

Kad je V. E. Mejerholjd u julu 1925. godine imenovao M. Korenjeva za jednog od trojice reditelja-laboranata¹, sa zadatkom da pripremi "osnovni tekst", tj. "ne onaj koji akademici smatraju oficijelnim, nego onaj koji je uporno doradivao Gogolj, a posebno da izdvoji mesta koja je izbacila cenzura" – bilo je jasno da je sazrela dugo pripremana ideja o postavci *Revizora*. Na putu sazrevanja te odluke verujem da su tri podsticajna izazova najzad odlučila Mejerhollda da se uhvatí u koštac sa *Revizorom*, komedijom Nikolaja Gogolja, tog "najzagognetnijeg pisca Rusije".

Prvi je bio izvestan pomak u dotadašnjem tumačenju te komedije koji je upriličio Stanislavski 1921. god. u svom drugom pokušaju u MHT-u, (prvi put je *Revizora* postavio sa Vl. I. Nemirovič-Dančenkom i I. Moskvinom 1908.) sa osebujnim Mihailom Čehovom, čiji je Hljestakov bio tanana studija prevejanog lažova i gradonačelnikom koji se direktno obraća publici, stavljajući nogu na suflersku školjku: "Čemu se sмеjete, sebi se sмеjete, eh, vi!". Bila je to predstava koja je izazvala brižne čuvare tradicija MHT-a da svoj gnev zbog "izdaje Gogolja" iskale u jednoj brošuri pod naslovom *Revizor Stanislavskog i... Gogolja* u kojoj Čehova optužuju za "kreveljenje vašarskog skomoroha" koji je Gogolju bio tako nepodnošljiv na praizvedbi u Sankt Peterburgu, 1836. godine.

Drugi izazov je mogao biti pokušaj donedavnog Mejerholđovog bliskog saradnika Valerija Bebutova da 1924. godine u Teatru MGSPS-a razreši *Revizora* u novom ključu. Bebutov je, sledeći Mejerholđovu ideju iz Šume

1 Svaki reditelj-laborant imao je da obavi po nalogu Majstora neki konkretni zadatak i da se stara o njegovu izvršenju u toku pripreme komada, a i kasnije na svakoj od predstava (prim. autora).

Ostrovskog, uveo mnoga epizodna lica kako bi potpunije oslikao život provincije. Scenski prostor je organizovao kružno, poput cirkuske arene, sa paravanimima u dubini, gradeći predstavu kao vodvilj. Kritika je našla da je to predstava "bez gneva i zlobe", a da je "vodvilj potpuno zaklonio satiru".

Treći izazov je takođe dolazio iz srodničkog jata. Bila je to najava iz Lenjingrada da N. V. Petrov, Mejerholjdov saradnik i sledbenik, u Studiju lenjingradskog akademskog teatra drame priprema *Revizora*. Premijera je održana 26. aprila 1926. godine.

Ali, setimo se da je još 1922. godine Mejerholjd ponudio Ejzenštejnu, kad je ovaj napustio Prvi radnički teatar Proletkulta, da kod njega u Teatru Revolucije postavi "samostalno i bez kontrole" jedan od tri komada: *Hamleta* ili *Revizora* ili *Teško pametnom*. Ako znamo da je sva tri komada Majstor godinama priželjkivao, bila je to odista širokogruda ponuda. Ali, prekasno. Reditelj-laborant Ejzenštejn već se bio priklonio filmu.

U aprilu 1926. TIM (Teatar imena Mejerholjda) će proslaviti dvadesetpetogodišnjicu rada i dvadesetogodišnjicu rediteljskog rada Mejerholjda veoma svečano. Očekivalo se, i 4. septembra je Pravda objavila da je TIM, u znak priznanja za dotadašnje uspehe, komesar Lunačarski uvrstio u mrežu državnih teatara (što donosi izvesnu finansijsku sigurnost, ali i nepoželjnu preteranu brigu o repertoaru i kadrovskim rešenjima). Tako je, nekoliko dana pre slavlja, Mejerholjd proglašen za narodnog umetnika Republike (tog dana je njegovom teatru isključena struja zbog neplaćenih računa). *Revizor* je pripreman da bude prva premijera druge petoletke GosTIM-a.

Ako još dodamo da je istovremeno u Moskvi Mihail Čehov pripremao *Hamleta*, pitomci II studija MHAT-a Bulgakovljevu *Belu gardu*, a sam Staničlavski *Vatreno srce* – postaće jasno zašto se Mejerholjd odlučio da obelodani svoj dugo i brižno čuvani adut: *Revizora*.

Novo čitanje klasike! *Šuma*, *Revizor*, *Teško pametnom*. Voleo je pripremljene dugoročne planove, pa makar oni bili i naknadno stvoreni. Nije priznavao slučaj, mada je često računao s njim.

Da bi se oslobođio brige o savremenoj drami u junu 1925. godine osnovao je Dramaturšku laboratoriju imena Vs. Mejerholjda u koju su ušli: I. A. Aksjonov, A. I. Bezimenski, V. V. Kazin, V. V. Majakovski, M. G. Podgajecki, S. M. Tretjakov i N. R. Erdman.

Zbog svega rečenog, a ponajviše stoga što znamo šta je ova predstava značila i još uvek znači za moderni teatar – odabrali smo da na primeru *Revizora* predstavimo neke najkarakterističnije elemente metoda rada Mejerholjda i etape u stvaranju predstave.

* * *

Prva karakteristika reditelja Mejerholjda jeste što se u nizu predstava, a u *Revizoru*, čini se, najizrazitije, on pojavljuje u ulozi dramaturga-koautora.

Iz više razloga navećemo tekst plakata koji najavljuje premijeru: RE-VIZOR, komedija N. V. Gogolja / 15 epizoda i nema scena/ Scenski tekst/ kompozicija varijanti/ u obradi V. E. Mejerholjda i M. M. Korenjeva. Autor predstave V. E. Mejerholjd / projekat materijalnog oblikovanja, *mise en scène*, biografija likova, formiranje novih likova, govor, akcentuacija, ritam, raspored muzičkog materijala, svetlo, nema scena/. Reditelji-laboranti: M. M. Korenjev, P. V. Cetnerović, H. A. Lokšina. Scenograf V. P. Kiseljov / kostimi, šminka, nameštaj, stvari, svetlo/. Mehanički deo montaže obavljen pod rukovodstvom K. A. Sostea. Muzika – romanse ruskih kompozitora, dela u izvođenju jevrejskog svadbenog ansambla – M. F. Gnjesina. Skulptorske elemente predstave ostvario N. V. Petrov i drugi. Moskva, GosTIM, premijera 9. 12. 1926.

Na plakatu стоји: Scenski tekst! Mejerholjd, 1926. godine, koji se do premijere *Revizora* na plakatu pojavljuje kao autor postavke, sada postaje autor predstave i autor scenskog teksta! Termin koji se u naše vreme podrazumeva mahom kad su u pitanju nova čitanja klasike, pa i tu još uvek trpi osporavanja.

PRIPREMA SCENSKOG TEKSTA

Da bi se došlo do scenskog teksta Gogoljevo delo se tretiralo kao palimpsest. Svih šest sačuvanih i dostupnih varijanti *Revizora* pomno su upoređene, istražene. Vraćena su i proučena mesta koja je svojevremeno izlučila carsku cenzuru, ali i ona koja je prihvatile i ustalila pozorišna praksa. Ponovo su pročitane *Mrtve duše* ("Bože, kako je tužna ova naša Rusija!" – A. S. Puškin pošto je saslušao neke odlomke), otkrivala se srodnost Čičikova sa Hljestakovim. Iz *Kartaša* su uzeti konkretni likovi: došljak oficir (kartaroš, koji je Hljestakova opelješio u Penzi) i čistačica (pralja podova). Iz *Nevskog prospekta* – fantasmagorija, rešenje u sceni udvarača oficira. Odbačena je varijanta sa premijere 1836. u Aleksandrinskom teatru koja je tako ožalostila Gogolja da nije prihvatio poziv da trupi Malog teatra u Moskvi pročita svoje delo, nego je pobegao u inostranstvo na tri godine. (Gogolj je, inače, bio nadaleko, čak i u Parizu, poznat kao izvrstan čitač svojih dela. Njegovi dobrotvori i prijatelji često su organizovali sedeljke, skupove sa pozivnicama na kojima bi Gogolj čitao *Ženidbu* po n-ti put, *Revizora* ili ukrajinske pripovetke. Bio je, kažu, neodoljiv u predstavljanju likova, a kad bi čitao prozu sa ukrajinskom tematikom – prava senzacija!).

Opšta orijentacija je bila sačiniti Gogoljanu kao scensku poemu o Rusiji kroz tragikomičnu priču o revizoru.

Najbitnije dopune su učinjene u sceni izmišljotina (Hljestakov se hvališe svojim ljubavnim pobedama), u sceni mita, koja je posle u toku proba radikalno izmenjena (činovnike predstavlja Hljestakovu cinkaroš Zemljjanika, Hljestakov ne čeka da mu ponude, nego sam traži novac!). Iz ranijih varijanti vraćen je fragment u kome gradonačelnikovica priča kćeri o zaljubljenom poručniku, koji je u kuću dospeo u vreću s prepelicama ("Nekako uveče, donosi nosač ogromnu vreću sa prepelicama – pukovnikov dar. Kad smo je otvorili na vrhu su bile prepelice, a dole poručnik. Ti ne uzimaj to sebi za primer, nipošto, bože sačuvaj! Nikakvu vreću ni s prepelicama, ni bez prepelica... Ja mogu, to je druga stvar, a ti – nipošto!"). U prvi monolog gladnog Hljestakova uvedena je priča o kartanju iz *Kartaša*, a u sceni izmišljotina, u priču o lepoti zaljubljene u njega grofice (uzeta iz ranijih varijanti), dodata je replika Kočkarjova iz *Ženidbe*: "A nos! Ma ni alabaster joj nije ravan. To je, to je... prosto pesma!" U predstavi je to bilo, naravno, upućeno kao smeli kompliment domaćici.

Funkcija dva novouvedena lika – došljak oficir i čistačica, bila je da monologe Hljestakova i Osipa pretvore u priču. "Inače ja volim monolog kao formu, ali u našem tumačenju, pošto se orijentisemo na opori realizam, monolog zvuči izveštačeno" – objašnjavao je Mejerholjd. Došljak oficir, koji u stopu prati Hljestakova, imao je u predstavi veoma zapaženo mesto. Zamišljen kao lik bez reči, dobio je posle nekoliko usklika i fraza. Stalno pijan, bledunjav i mračan, ponekad sa smeškom, dobijao je značaj zavisno od okolnosti: prihvaćen je kao visoka pratinja revizora, kao neko ko se ne može dovesti u pitanje. U lagarijama i stupicama u kojima bi se našao Hljestakov, on je bio od neproce- njive pomoći. Čistačica-nasmehulja sluša Osipovu priču (Osip je mlad) o peterburškom životu, prihvata njegovu pesmu koju pevaju u duetu. Drugi uvedeni likovi: kapetan plavi husar, ljubomorko, zaljubljen u gradonačelnikovicu, bludeo je prazan, нико га није primećivao, pratио би за klavirom Anu Andrejevnу. Njegov pandan bio је kadet zaljubljen у цркву (igrало га је docniji reditelj Valentin Pluček). Avdotja i Paraša, sluškinje u gradonačelnikovoj kući, vojni udvarači gradonačelnikovice i kurir u poslednjoj slici. Predviđeni u po- četku, sedam žandara koji su imali da se pojave na kraju u svim vratima partera, zamenjeni su objavom na belom platnu. Iz ranijih redakcija pojavili су se policajac Knut i Svistunov (o imenima Gogoljevih junaka izvanredno је pisao V. Nabokov). Mejerholjd je uz dopune izvršio i sažimanja i brisanja. Brisao је i posle premijere i sažimao epizode.

Kad su ustanovljene epizode, njihov broj i naziv se menjao u toku rada. Od 19 epizoda ostalo је 15, a u redosledu је, recimo, *Kadril* bio 14. epizoda, zatim 9., na premijeri 10. sa izmenjenim nazivom *Ljubi me*, reči romanse Dargomišskog na stihove A. S. Puškina: "U krvi gori plamen želje..." коју је u toj epizodi pevala Ana Andrejevna. Treća epizoda (prva pojava Ane An-

drejevne i Marije Antonovne) u toku rada se zvala *Generalna proba* i tek pred premijeru je dobila naziv *Jednorog*.

Na generalnoj probi 8. i premijeri 9. decembra 1926. bile su sledeće epizode:

I čin: – 1. *Pismo Čmihova* – 2. *Neobičan događaj* – 3. *Jednorog* –
4. *Posle Penze* – 5. *Ispunjena najnežnijom ljubavlju*

II čin: – 6. *Povorka (Šetnja)* – 7. *Za trbušastu bocu* – 8. *Slon oboren s nogu* –
9. *Mito* – 10. *Ljubi me* – 11. *Gospodar finansijsa*

III čin: – 12. *Blagoslov* – 13. *Snovi o Peterburgu* – 14. *Kad je bal, nek' je bal* –
15. *Sveopšta konfuzija* – Nema scena.

Kasnijih godina (predstava je bila na repertoaru do zatvaranja teatra, 8. januara 1938. godine) unesene su neke izmene i skraćenja: prva i druga epizoda su objedinjene, osma i deveta; deseta i jedanaesta. Od 1932. godine u programu *Revizora* bilo je 11 epizoda.

Mejerholjd je inače smatrao da je premijera samo prva proba sa publikom i nastavljao bi da radi na svim svojim predstavama i dalje.

MATERIJALNO OBLIKOVANJE

Voleo je Mejerholjd da izmišlja nove termine. Pod "veščestvenim oformlenjem" podrazumevao se dekor, kostim, rekvizita. Mejerholjd je saradivao sa sledećim scenografima: S. Sudejkin, N. Sapunov, V. Denisov, A. Golovin, L. Bakst, M. Dobužinski, K. Korovin, J. Bondi, K. Maljevič, B. Aljmedingen, V. Dmitrijev, L. Popova, V. Stjepanova, J. Šljepanov, N. Uljanov, A. Rodčenko, V. Šestakov. Kao što se iz ovog popisa da videti, u pitanju su bila najveća slikarska i kostimografska imena ne samo Rusije.

Na saradnju za *Revizora* pozvao je Mejerholjd V. V. Dmitrijeva s kojim je uradio Verharenove *Zore* (1920.) i Ibsenovu *Noru* (1918.). Dmitrijev je kasnio sa skicama, kad ih je doneo, Majstor nije bio zadovoljan i raskinuo je ugovor. Dmitrijev se nije mogao pomiriti s tim i nastavio je da radi i da šalje skice. "Mogućnost da radim s Vama – pisao je on Mejerholdu – za mene je sad jedini način da se spasem i kao umetnik i kao čovek koji sebe poštuje – jer neću više da radim u drugim teatrima, gde posvuda vidim krevanje i laž, uopšte odsustvo one jasnoće i jednostavnosti u koju jedino verujem i kojoj jedino težim. Imao sam u štafelajskom slikarstvu Petrova-Vodkina... imao sam ali izgubio u teatru saveznika u Vama."

Pozvan je J. Šljepanov, takođe raniji saradnik, ali ni on nije zadovoljio Mejerholjda. Poslao je reditelja-laboranta Golovinu da mu objasni ideje o dekoru i kostimima, međutim, Golovin nije mogao da prihvati ponudu, jer je radio na skicama za predstavu Stanislavskog *Figarova ženidba*.

Do leta 1926. Mejerholjd je potpuno rešio "materijalno oblikovanje" i pozvao je V. Kiseljova da po njegovim (Mejerholjdovim) idejama ostvari scenografiju, kostime, nameštaj i rezervu. Osnovne ideje: scena će imati ovalnu formu koju će zatvarati polukružna ploha tamnocrvenog drveta sa 11 vrata. Još četvora vrata dolaze do kraja portalna. Broj vrata i broj epizoda – 15. Vrata se vrte oko osovine, a samo dvoja srednja se mogu potpuno otvoriti da bi propustila platformu koja će u mraku biti dogurana u prvi plan. Dve takve platforme 3,5 x 4,2 m, na prednjoj strani visina 15 cm, a na zadnjoj 60 cm. Na toj kosini je postavljen dekor i glumci spremni da budu "dofurani" (u ruskom teatru se takve platforme zovu *furke*) napred. Dve takve platforme smenjuju se jedna s drugom uz maksimalnu uštedu vremena za promenu. Još jednu funkciju su obavljale *furke*: mogućnost krupnog plana! Nema vodviljske trke ni širokih planova, sve tesno, tesno. Ljudi na sceni kao sardine u kutiji. Nameštaj: veliki trimo (orman za garderobu u koji se može ući da bi se izabrale i probale haljine), trokrilno ogledalo, veliki otoman za prvu scenu na koji može da se smesti sedam činovnika, veliki ovalni sto pred otomanom koji seče figure, a izlaže ruke na sjajno poliranoj površini ovala od tamno crvenog drveta (Nikolajevska epoha). Pijanino, trbušasta komoda, stilizovani rekamije, tabureti... Kostimi u gami tamno-zelene žabokrečine, mutljaga nečišćenog akvajuma. Istog tona je i zavesa sa cuga koja uokviruje oval scene i kroz koju se osvetljava platforma kad dospe na mesto.

"Smatrali smo da je potrebno izbeći da damo musave Akakije Akakijeviče, nego da raširimo zahvat do podlosti prestoničkih vrhova... Pokazati svinjariju u efektnom i lepom, naći prostakluk u profinjenom obliku, a ne puštati na scenu kojekakva idiotska obličja u još idiotskoj odeći..." obrazlagao je svoju prvotnu ideju Mejerholjd.

"Kao dobar primer može da posluži uzdržanost u boji u *Revizoru* moskovske postavke Vs. E. Mejerholjda. Ta staklenasto zelena boja – od službenog mundira do tapeta u gradonačelnikovom domu – ta boja močvarnog zelenila u kojoj gmižu i meškolje se bizarni tipovi gogoljevskih likova, potpuno je u skladu sa onim osećanjem močvare nikolajevske Rusije koje je tumačenjem komada hteo da izrazi reditelj" – piše S. M. Ejzenštajn.²

Ovde bismo rado da citiramo i jedno retko gde pominjano pismo Kazimira Maljeviča, ali uzdržaćemo se i učiniti to kad bude reči o recepciji predstave.

I tako, u mraku bi se posle obesnog zvižduka otvarala troja vrata u sredini, i nečujno bi uz zvuke orkestra doplivala *furka*, a kad se zaustavi – svetlo bi otkrilo scenu i glumce. "Svetlucao bi kristal plavičasti, presijavala se teška svila,

² S. M. Ejzenštajn: *Režissura, iskusstvo mizansceni*, 1933-34; Izabrannie proizvedenia v šesti tomah, tom IV, Moskva, 1966.

kao zift crna kosa uz oslepljujuće beli dekolte Ane Andrejevne, za kojom somnambulno bludi zaljubljeni husar; u srebrnoj posudi rasečena dinja, porculan starinski, svećnjaci, mnoštvo raritetnih rekvizita..."

Nema scena, kojom Gogolj u prvom scenskom tumačenju nikako nije bio zadovoljan, pripremana je brižljivo od samog početka. Proban je kraj 15. epizode, *Sveopšta konfuzija*, uraden mizanscen, fiksiran i snimljen da bi po snimku modelari mogli da urade lutke u prirodnoj veličini, prema liku svakog glumca, koje će kasnije dobiti i iste kostime.

"Ni jedna od mojih zamisli neće se obelodaniti na sceni u svoj svojoj punoći dok i sam ne postanem dekorater (scenograf)", zapisao je u svojim beleškama V. E. Mejerholjd 1907/8. godine.

Čim je dobio svoj teatar postao je i autor postavke. Nije prisvajao tude, vrlo često je bivao član scenografskog tima i to na prvom mestu kao onaj koji daje ideju prostornog rešenja, pa čak i detalja. On je pre početka rada precizno video predstavu u celini. Imao je rešenje prostora, princip oblikovanja, stil, tehnološke predloge, ponekad i boju. Sam nije mogao da to nacrtava, da odredi razmere ili napravi maketu...

Svoje učenike režije trudio se da naoruža onim znanjem koje on nije dobio. Učili su crtanje, pravili makete... Maštao je o tome da se reditelji i scenografi obučavaju zajedno! 1918. godine razradio je plan i program zajedničke obuke za kurseve škole u Petrogradu.

Po raznovrsnosti i bogatstvu prostornih rešenja Mejerholjdove režije su jedinstvene i zaslužuju da budu primer za izučavanje reditelja i scenografa.

MUZIKA

Prvi put radi sa M. Gnjesinom. Muziku za prva dva čina i kadril za epizodu *Ljubi me* izabrao je Mejerholjd i po njegovoj ideji Gnjesin je za poslednju epizodu komponovao "veliku svečanu numeru u stilu svadbene improvizacije putujućih jevrejskih orkestara, muziku za šest figura starinskog kadrila i za galop vesele omladine" koja juri scenom pred finale – nemu scenu. Orkestar u sastavu: violina, alt, fagot, kontrabas i truba.

Mejerholjd je slovio za umetnika čudesne muzikalnosti. U pozorištu je saradivao sa kompozitorima čija se imena i dela posvuda znaju: I. Sac, A. Ljadov, M. Kuzmin, A. Glazunov, M. Gnjesin, B. Asafjev, D. Šostakovič, V. Šebaljin, G. Popov, S. Prokofjev.

Od samog početka rada glumci su uvežbavali pesme, figure kadrila, tako da su, kad bi se probale te scene, bili već potpuno pripremljeni. Nije slučajno Mejerholjd predložio novi termin za stil *Revizora*: muzikalni realizam.

PODELA ULOGA

Čistu podelu za glavne uloge imao je Mejerholđ pre početka proba. Grado-načelnik – Starkovski, kći – Marija Babanova, Hljestakov – Erast Garin, Dopčinski i Bobčinski i Hibner. Za sve ostale uloge svoje dileme reditelj je razrešavao na probama. Tako su sudjelu čitali četvoro glumaca (medu njima i Ohlopkov), Osipa – tri. Ulogu Ane Andrejevne čitalo je pet glumica. Zinaida Rajh je prisustvovala tehničkim savetovanjima rediteljske grupe *Revizora*, a tek u oktobru 1926. počela je da proba ulogu gradonačelnikovice. Svakodnevne probe ženskih scena bile su zatvorene. Na premijeri je igrala Zinaida Rajh.

Mejerholđ je praksu odlaganja podele do kraja čitanja i analize često koristio kao prednost, a njegovi glumci su se na tu vrstu izbora ubrzano navikli.

Poglavlja II dela: Rediteljska partitura, Rad s glumcima, Montaža, Premijera, Recepција (diskusije, sukobi, knjige, promene), Gostovanja u Evropi, Šta je ostalo zabeleženo.

LITERATURA

- Tvorčeskoe nasledie V. E. Meierhol'da, VTO, Moskva, 1978.
 K. Rudnickij: *Režisseur Meierhol'd*, izd. Nauka, Moskva 1969.
Meierhol'd repetiruet, I, II izd. Artist, režisseur, teatr, Moskva, 1993.
 A. Gladkov: *Meierhol'd*, I, SDT, Moskva, 1990.
 D. Zolotnickij: *Budni i prazniki Teatral'nogo Oktjabra*, Leningrad, Iskusstvo, 1978.
 M. Turovska: *Babanova*, Moskva, Iskusstvo, 1981.
 I. Il'inskij: *Sam o sebe*, VTO, Moskva, 1961.
 Erast Garin: *S Meierhol'dom*, Moskva, Iskusstvo, 1974.
Sovjetskij teatr, dokumenti i materijali, Leningrad, Iskusstvo, 1982.
Meierhol'd – nasledie, 1. izd. OGI, Moskva, 1998.

Ognjenka Milićević

MEYERHOLD'S WORKSHOP: GOGOL'S " THE INSPECTOR GENERAL"

Summary

Concentrating on the example of Gogol's *The Inspector General* this paper attempts to define the fundamental principles, methods and phases on which Meyerhold's Workshop was based.